

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ IRODALMI ÉLET.

(Harmadik és befejező közlemény.)

A szépirodalmi közleményeknél nagyobb jelentőségük van a Naplóban megjelenő irodalmi tanulmányoknak és bírálatoknak, a melyeket ez az 50-es évek második felében hozott. Mint a kritikai szellem ébresztői, befolyással voltak ezek irodalmunk fejlődésére és nélkülük nem igen lehetne ezen időszak irodalmi termékeiről és mozgalmairól képet nyernünk és ítéletet alkotnunk. Kemény, a ki a korabeli kritika elmaradottságára az Élet és irodalomban reá mutatott és annak fejlődését az irodalom egyik legfőbb szükségének tekinti, e részre különösen nagy súlyt helyezett, s ez oldalról valóban oly jeles kritikai erők támogatják, a kiknek működése hasznos volt az irodalom és dramaturgia eldöntést váró problémáinak tisztázására. Gyulai, Greguss és Salamon voltak ez időben főképp azok, kik a Naplót kritikákkal ellátták. Mindegyiküket hosszú időn keresztül közeli személyes viszony kapcsolta Keményhez.

Gyulaival már a 40-es években ismeretségben volt Kemény, a mint 1844 július 26-iki leveléből kitűnik, a melyben Wesselényi fia mellé Gyulait ajánlja nevelőnek. Már ekkor nagyrabecsülte Gyulai jellemét és tehetségét. Azonban csak az 50-es évek első felében fűződött közöttük szorosabb ismeretség, a mikor Gyulai Pestre költözött, s a mérsékelt irodalmi párt körében összekerültek. Kemény kedvelte Gyulait élénk természetéért; Tóth Kálmán szerint ez jól tudta ingerelni, apró és nagy vitába belevinni őt. Gyulai viszont nagy bámulója volt Kemény rendkívüli tehetségének és át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy ő a legnagyobb szabású magyar regényíró. Tán róla mondhatjuk el, hogy leginkább tisztában volt Kemény egyéniségével. Ő írta Keményről az első alapos bírálatot, a mely az író jelességeinek kiemelése mellett is tárgyilagos marad. (Kemény Zsigmond regényei és beszélei, Pesti Napló 1854., 50.) Később ő tesz legtöbbet Kemény írói jelentőségének elismertetésére és ezzel gyakran a közfelfogás ellenmondását is kihívja maga ellen, a mikor a közönség kedveltjének, Jókainak, elsőségét felette kétségbevonja. Nagyrésze van abban, hogy újabban

a közízlés jóval fogékonyabb Kemény költészetének a mélysegei iránt, mint saját korában. Nagyban előmozdította Kemény hatásának a terjedését munkái kiadásával is. Ő vette rá még a hetvenes évek elején Keményt tanulmányai kiadására, melyeket ez nem sokra becsült. Ő bocsátotta ki összegyűjtött szépirodalmi műveit és tanulmányait második kiadásban. Vizsontszolgálat mindez azért a hatásért, a mit Kemény úgy írói munkásságával, mint személyes befolyásával reá mint íróra s tán némileg mint emberre is gyakorolt.

Az 1855. év első felében Gyulai épügy, mint Kemény is a Budapesti Hirlapba dolgozik, minthogy Törökkel ő sem volt jó viszonyban. 1855-iki szépirodalmi szemléje is részben a Pesti Napló kritikai irányát, illetve irodalmi jellemtelenségét támadja. Mikor azonban Kemény átveszi a Napló szerkesztését, Gyulai visszatér a laphoz és összeköttetésben áll vele mindaddig, míg az Keménynek a kezében van. A Naplóba írt színikritikái és dramaturgiai dolgozatai mutatják, hogy a kritikai tevékenysége alapjául szolgáló felfogás sokban összevág a Keményével, a mi többször egyenesen Kemény befolyására viheto vissza. Gyulai mint kritikus Keménynek mindenestre többet köszön, mint a külföldi aestheticusoknak és kritikusoknak: Planchenak, Schmidt Juliánnak, J. Janin-nak és másoknak. — Kettőt említünk meg e cikkek közül, a melyek világot vetnek az ekkori Gyulainak mint kritikusként Keményhez való viszonyára: Dumas Divathölgyek (Demi monde) nemzeti színházi előadásának, s Barrière és Thiboust Márványhölgyek című drámájának a bírálatai ezek. Azok az eszmék és fejtegetések, a miket ezekhez fűz, nagy mértékben mutatják Kemény tanulmányainak: az Eszméknek és Színművészetünknek a hatását, sőt maga is kijelenti az elsőben, hogy az eszme, a mit benne Dumas műve fölkelt, nem új és nem eredeti, mert Kemény már érintette azt, mikor a Színművészetünkben kimondotta, hogy a drámairodalom hanyatlásának főoka a regény, a mely elnyelte az eposzt és fenyegeti a drámát. Az 1855-ik év végén és az 56-ik elején vívja Gyulai a Ristori-ügyben polémiáit Jókai és Egressy ellen. Ebbe az ügybe Kemény is belejátszhatott; legalább erre vall Gyulai bon-mot-ja, a mit Jókai Egy kis feleselés című cikke mottójához fűz. Jókai ugyanis ezt mondja ott: »Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed maxime amica veritas.« Gyulai szerint ez magyarul így hangzanék: »Barátom Kemény Zsigmond, barátom Gyulai Pál, de mégis inkább barátom az igazság.« Tehát a vita háttérében valószínűleg Kemény is ott állott és Gyulai az ő álláspontját is képviselte. Ámbár Kemény Gyulai kritikáit elvi szempontból helyeseknek tartotta is, kritikai modorával — különösen később, a 60-as évek elején — nem volt egészen megelegedve, a mint azt Gyulainak egy Aranyhoz intézett levele bizonyítja, mely szerint Kemény

tudtára adta neki, hogy írjon bármit lapjába, csak kritikát ne. De úgy látszik, hogy ebben az időben nemcsak Kemény, hanem Gyulai egész baráti köre részéről bizonyos ellenhatás nyilvánul Gyulai kritikai modorával szemben. Csengery egy hosszabb kritikát utasítja vissza és nem sok kedvet mutat — írja Gyulai¹ — Erdélyi vagy Salamon Petőfi-bírálata ellen kiadni tőle valamit. — Gyulai mellett Greguss Ágost és Salamon Ferencz voltak a Napló legtevékenyebb kritikusai. Greguss 1853—60-ig rendes munkatársa a lapnak.² Már Török idejében jelentek meg tőle regényfordítások, bírálatok és a Jelesebb íróink arczképcsarnoka című sorozatos közlemény. Midőn Török a Magyar Sajtót alapította, Greguss vele ment át a laphoz, később azonban ismét visszatért.³ Kemény alatti politikai cikkekben kívül irodalomtörténeti, aesthetikai dolgozatokat, színbírálatokat ír (1853—1864-ig 117 színműről). Salamon 1857-ben került a Naplóhoz a Budapesti Hirlaptól és 1862-ig belső munkatársa volt neki. 1865-ig írt oda főképen színbírálatokat, de a 60-as évek elejétől kezdve kevesebbet, mert ekkor már a Szépirodalmi Figyelő és a Budapesti Szemle is elvonta, de meg különben a Napló ezen rovata szintén összébb szorult.

Kemény elveire, a miket a kritikai rovatban főképen az ott megjelenő polémiákkal szemben követett, jellemző egy kijelentése, a melyet az 1856. 369. számban a Greguss-Salamon-féle polémiára tesz: »A Pesti Napló eddigi eljárása bizonyítja, hogy itt elvek vitatásának is legszabadabb tér nyílik, a nélkül, hogy a Pesti Napló is magáénak ismerné az általa közlöttekét.« S csakugyan többször látjuk, hogy a Napló munkatársai polemizálnak egymással. Így Gyulai és Erdélyi évekig tartó polémiát folytatnak a prózai, értekező műfajok formájáról. — Kemény szerkesztői eljárására és egyszersmind aesthetikai nézeteire vet világot azon megjegyzése, a mit Erdélyi Századnegyede első cikkéhez fűz az 1855. évfolyam II. kötet 69. számában: »Örömmel közöljük tisztelt barátunk cikkeinek cyclusát; s ha egyben, másban az övétől eltérnek is nézeteink, utólagosan adjuk elő, nem szakítva meg jegyzeteinkkel nagy érdekű előadását. Csak egyszerűen jegyezzük meg előlegesen, hogy annyi szép és igaz részlet mellett, melyben mi is osztozunk, már az első cikkben van pár sor, melyre volna némi észrevételünk. Különösen azon sorra, mely Gyulaira vonatkozik. De ezen barátunk nem szorult a mi védelmünkre, s mi előre örvendünk az érdekes eszmecserének, mely irodalmunk oly jeles képviselői közt fejlődik, a kiknek okuk van egymást becsülni s a kik közül mindenik csupán irodalmunk ügyét viseli szívéen. Ne tapsoljon tehát

¹ 383. levél 1860 aug. 20.

² Szinnyei: Magyar Írók.

³ Pallas Nagy Lexikona 8. kötet 273.

a ráncor, a megsértett hiúság, mely okok helyett piszkolódásokkal állt elő Gyulai alapos cikkeire, melyek styl tekintetében is legjobb irodalmi termékeink közé tartoznak. Erdélyi szintén örvendett Gyulai cikkeinek, mint magunk; erről alkalma volt személyesen meggyőződni e lap szerkesztőjének. Néhány kiindulási pont, a miben eltérnek s ezeket házilag kiegyenlítik e lapban, mely örömmel számítja mindkettőjüket főbb műkötésük közé. « Kemény azonban nem váltotta be azon ígérését, hogy e kérdésben kifejti Erdélyivel ellentétes nézeteit és így irodalmunk fejlődésének a felfogására vonatkozólag sok termékeny eszme kimondatlanul maradt.

A műszellem, a classicismus és romanticismus kérdése is foglalkoztatja Keményt ez időben. Tudniillik Brassai polemikus észrevételeket tesz a Pesti Napló 1856., 263., 316. és 317. számaiban Erdélyi azon felfogására, melyet ez bevezetésül fejt ki a Századnegyedhez ezen szellemi áramlatokról.¹ Brassai a maga sokszor különös felfogásával a romanticismus fogalmát a kiirtandó, vagy legalább üzőbe veendő kóbor eszmék sorába tartozónak tekinti, míg Erdélyi műelméleti rendszerének megfelelőleg fejlődési fokot lát benne. Kemény, a mint Erdélyinek Szemeréhez intézett 1862 január 6-iki leveléből tudjuk, felszólította Erdélyit, hogy polemizáljon Brassai ellen, mert neki van igaza. De ő — úgy mond — nem akart Brassaival vitába bocsátkozni, »mert az csupa Lessing, Wieland, Voltaire, meg tudja isten mi minden volt a példákából, csak nem a tudományból magából«. Kemény később kifejtette a maga felfogását a classicismusról és romanticismusról egy cikkben, a melynek egy Vörösmartyról irandó tanulmány bevezetésül kellett volna szolgálnia. Ez értekezés fő gondolata az, a mit többször hallunk Keménytől, hogy a népek életében beálló változások, társadalmi átalakulások maguk után vonják az irodalmi jelenségek változásait, ép így a műfajok módosulása, uralkodása és hanyatlása is ezek következménye.

A Pesti Napló kritikai irányával szemben ellenhatásokat is látunk megnyilvánulni, főképen a Török János Magyar Sajtója és az 1856-tól Tóth Kálmán szerkesztette Hölgyfutár részéről. Töröknél a személyes ellenszenv is közrejátszott, a mikor különösen Gyulai cikkeit sokszor az írói tisztességet sértő hangon támadta. Ugyancsak az ő lapjában találnak helyet Egressy és Jókai élehangú polémiái Gyulai ellen. A Hölgyfutár támadásai is érthetők abból az ellentétből, mely a körüle csoportosuló írókat a Napló körétől elválasztotta. Az újabban feltűnő íróknak volt ez a közlönye, élükön a rendkívül nép-

¹ Szinnyei egy Klassicai és regényes című értekezést tulajdonít Erdélyinek (Magyar Írók), mely a Pesti Napló 1856 II. kötetében jelent volna meg. Erdélyi ellenben maga is azt mondja, hogy ő 1855-ben írt a Naplóba a classicai és regényesről.

szerű Tóth Kálmánnal; a tehetség nem hiányzott ugyan belőlük, de nagyratörésüket féken kellett tartani és hibáikkal, botlásaikkal a komoly bíráló elítélő véleményét nem egyszer keltették fel maguk ellen. Kemény tekintélyét ők is elismerték és hogy személyesen jó viszonyban állott velük, mutatja, hogy a Hölgyfutár mindig tisztelettel és rokonszenvvel nyilatkozik róla, így az 1855-iki Arczképalbumban is. Érdekes a Hölgyfutár és a Napló viszonyára nézve az a közlemény, mely az előbbinek 1858-ik évfolyamában P. Kiss Sándor neve alatt jelent meg. Az Őszinte levelek című czikk a 101-ik számban Keményről elég tárgyilagosan ítélt. Mindenesetre van némi igazság abban az állításában is, hogy Kemény Balzactól tanulta az elemzést és beszélyein ott ragyog Balzac hatása. A 102-ik számban a Pesti Napló ítézetéről szólva, a cikkkiró azt mondja Keményről, hogy benne a tudós és költő sokszor összezavarodik és megjegyzi, hogy vele mostanában ritkán találkozhatni a Pesti Naplóban. Ugyanitt egyoldalúságot és a francia kritika képviselőinek: Planché-nak, Montégu-nek és Poitou-nak utánzását veti a Napló kritikusaiknak a szemére, de különösen erős támadást intéz a 110-ik számban a Klikk cím alatt ellenük, a hol bántó, sokszor személyeskedő czélzásai főképen Salamonra, Gregussra és Csengeryre vonatkoznak.

Közelebb állott a Naplóhoz a Vasárnapi Ujság íróinak kisebb számú és épen e miatt válogatottabb társasága, a kiknek komolyabb és meghiggadt igyekezetüknél fogva nem volt annyi bajuk a kritikával. S e fiatalok megbecsülték az idősebb jeles írókat. Jellemző erre nézve, hogy a mikor »a fiatal prózaírói nemzedék legtehetségesebb képviselői: Gyóry Vilmos, Kiséri, Szokoly Viktor, Vértesi Arnold, Bus Vitéz és Szulyovszky általuk irandó legjobb beszélyre költői versenyre kelnek«, bírálókul Jókait, Gyulait, Keményt, Degrét és Dobsát kérik fel.¹

A dramaturgia ügyét Kemény ez időben is figyelemmel kíséri. Mint a drámabíráló választmány nagytekintélyű tagja, a dramaturgiai mozgalmak középpontjában áll.² A Nemzeti Színház igazgatásának és különösen a drámabíráló választmánynak ügye már a 40-es években foglalkoztatta a közvéleményt és az 50-es években is szüntelenül napirenden volt. A mindenkitől kifogásolt intézmény állandó támadások célpontja, de a körüle folytatott heves küzdelmek nem sok eredménnyel jártak. Végre már a drámabírálok úgyszeretőbb része is — írja Vadnai — azon volt, hogy az eredeti színi-

¹ Szépirodalmi Közlöny 1858., 48.

² Tomori 1855 október 21-i levelében írja Egressynek, hogy nála voltak Kemény és Tóth Lőrincz, s elhatározták, hogy egy hét múlva mondjon ítéletet a pályázó drámaművek fölött a bizottság. E pályázaton Jókai Könyves Kálmánja és Hegedüs Lajos Bibor és Gyásza között osztották meg a 100 aranyat.

irodalom ügye másféle eljárás alá kerüljön. 1862 végén az egyik tag, Salamon cikkekkel írt a drámabíró bizottság sürgetős reformjáról,¹ s a másik tag, Kemény, vezércikkek gyanánt adta ki azokat, oly fontosnak tartotta e kérdést. E cikksorozat eredménye a magyar színházi ügy reformja lett, mert, a mint Vadnai beszéli, két hét múlva nem volt többé a soktagú drámabíró választmány és életbe lépett a Salamon tervezete.

A Pesti Napló tehát eredményesen szolgálta a mérsékelt irodalmi párt ügyét, mindamellett minden szükségét ki nem elégíthetett, a mivel a mögötte álló irányt teljes erővel képviselhetette volna. Szükség volt egy olyan közlönyre, egy olyan önálló folyóiratra, a melyben a párthoz tartozó íróknak nemcsak napi érdekű, hanem nagyobb szabású dolgozatai is napvilágot láthatnak. Kemény már az Élet és Irodalomban hangoztat oly eszméket, a melyek egy ilyen vállalat csiráit magukban hordják, sőt világosan kimondja, hogy irodalmunk fő szükségéi közé tartoznék egy revue alapítása. Úgy látszik, hogy a Magyar Nép Könyve megszűntével lép előtérbe az eszme, a mikor 1856-ban Csengery elkészíti a Budapesti Szemle tervezetét Deák Ferencz és Korizmics László számára és Salamon Ferencz cikksorozatát ír a Naplóban a Szemle hivatásáról. Az akkori viszonyok között nem a tudományok önálló művelése, hanem népszerűsítése volt célja Csengerynek és körének, s ennek megfelelőleg a Budapesti Szemle hivatását abban látták, hogy »mintegy közvetítő legyen egyfelől a tudomány és művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között, s igyekezzék tájékozni a magyar olvasókat mindazon eszmékről, melyek a szellemeket világszerte foglalkoztatják.«² S e célra legalkalmasabb eszköznek látszott az essay-írás meghonosítása a magyar irodalomban, a mi Csengery és Kemény érdeme. Magáról az essay-ról, mint műfajról való felfogásuk szinte teljesen megegyezik: »Igyekezem meghonosítani hazánkban az essay-írást, mely a hírlapi cikkek és könyvírás között foglal helyet, s egész könyvek tartalmát kritikai felfogással adván az eszméket tömegestül ülteti át az irodalomba. Másutt is hálás és termékenyítő foglalkozásnak tartják e nemét az irodalomnak, még oly férfiak is, mint egy Macaulay. Mi sokkal inkább utalva vagyunk az irodalom e nemére, a hol a jelesebb művek közül csak ritka jelenhet meg fordításban.« Kemény az Élet és Irodalom több helyén szól hasonló értelemben. Csak egyet idézünk: »Azon tudományokból, melyeket a művelt, de nem szaktudós férfiak örömmel olvasnak, de melyeket kivált a felső körökben mindig figyelemmel szoktak kísérni, kellemes stýlben,

¹ A Nemzeti Színház ügye, Pesti Napló 1862 november 12, 13. A Nemzeti Színháznál eszközölhető reformok, ugyanott december 24-től 4. cikk.

² Gyulai emlékbeszéde Csengery felett.

könnyű, finom, mulattató modorban könyvekkel látni el közönségiünket: — ez hivatásunk».

Az irányra nézve, a mit a Szemle intézői a szépirodalom terén tűztek közlönyük elé, Csengery ezt mondja tervezetében: »A szépirodalomra két-képen hatna e vállalat: 1. példányokul közölvén legjelesebb szépirodalmi íróink (Eötvös, Kemény, Arany) műveit, 2. havi vagy évnegyedes kritikával kísérvén a hazai és külföldi szépirodalom termékeit«. Csengery azt is kiemeli, hogy a vállalatra különösen azért van nagy szükség, mert a népies irányok túltengése leszorítja a tudományos törekvéseket, a szépirodalmat pedig a ponyvairodalom felé süllyeszti. Kemény is résztvesz a Budapesti Szemle munkásságában. Az 50-es évek végén több politikai tárgyú fejtegetést és ismertetést találunk tőle, azonkívül a készülőben levő Zord idő első része is ott jelenik meg.

Keményt a Budapesti Szemle megalakulásával egyidőben egy másik vállalat terve is foglalkoztatja. A Magyar Nép Könyve kevés sikeréből látta, hogy a közönség nem kíván ily vállalatot, másrészt azonban meg volt győződve arról is, hogy az irodalomban felburjánzó kinövésekkel és visszaélésekkel szemben okvetlenül szükség lenne egy olyan vállalatra, a mit nem az anyagi érdek hoz létre, hanem a melynek megteremtői kizárólag az igazi költészet szolgálatát és művészi ihletettségük kifejezését tekintik feladatuknak. A tervezett vállalat célja lett volna tehát a közönség elé adni egy olyan gyűjteményt, a mely megmutassa neki, mi az igazi irodalom, mi az igazi költészet és mit hanyagol el, a mikor azokat az irodalmi irányokat támogatja, a melyek saját anyagi hasznuk érdekében ízlése gyengéit használják ki, a helyett, hogy igazi művészi gyönyörűséget nyújtanának neki.

Arany levelezéséből értesülünk erről. Arany ugyanis így ír a vállalat ügyében Tompához 1857 április 19-én és pedig egyenesen Kemény megbízásából: »Kemény valami 3—4 héttel ezelőtt nálam volt és beszéltünk arról, hogy a semmi komolysággal nem bíró és ipar gyanánt űzött szépirodalom ellen, mi a kik az irodalom ügyét szívünkön hordjuk, mintegy protestálnánk azzal, hogy egy zsebkönyvet alapítanánk meg — a hajdani Aurora szellemében — melybe évenkénti legjobb termékeinket adnók; kizárván abból minden barbar poesist, sőt egymás iránt is szigorúak lévén a bírálatban. Első törvény lenne, hogy minden tag köteles munkáját a többi tagok kritikájának alávetni, mielőtt elfogadtatnék. — No már édes Miskám, én Kemény egyenes megbízásából is felhívlak, nyilatkozzál, kész vagy-e szellemed »vasárnapját« egy ily zsebkönyvnek szentelni. Poéta kettőnkön kívül nem sok lesz, annyit mondhatok. A prosaicusok hasonlólag kellő választékban. Egyébiránt, ha lenne is, miután mindenkinek vissza lehet vetni művét, meglenne a kezesség, hogy a könyvbé

semmi rossz be nem kap. Ez valaha az én eszmém volt, most Kemény felújítá: kérem egyenes válaszodat.«¹ Tompa május 28-i levelében mondja meg véleményét. E szerint a vállalat terve igen szép papíron, de a mint ők akarják, sohasem lesz belőle semmi, mert nálunk — úgymond, — a mikor kivitelre kerül a sor, annyi mellékkörülmény jön közbe az ilyenféle dolgoknál, mely a főszmét alapjában rendíti meg, szépségét és függetlenségét semmivé teszi. Ezért ő maga mindenesetre meggondolja, írjon-e bele. Később már Arany is azt írja², hogy a vállalatban ő sem bízik, nem bízik pedig a maga részéről, mert neki újévre alig lesz nagyobb elbeszélő költeménye. A vállalat terve csakugyan hajótörést szenvedett, mert Kemény ezen ideális törekvéseinek a magyar irodalmi viszonyok, s főképen a magyar írók széthúzása és némileg talán nemtörődömsége is elháríthatatlan akadályokat gördítettek útjába.

Az 50-es évek végének irodalmi mozgalmaiban egyik legjelentősebb mozzanat volt Arany János Pestre költözése. Mielőtt azonban áttérnénk erre és benne Kemény szerepére, közelebről meg kell ismerkednünk Kemény és Arany viszonyával, a melyben nemcsak e két kiváló írónk személyes érintkezése érdekel bennünk, hanem az a befolyás is, a mit ez az összeköttetés Arany fejlődésére gyakorolhatott. Megismerkedésük valószínűleg az 50-es évek közepe táján történt. Kemény már megelőzőleg érdeklődött Arany iránt, a mint azt Toldijáról szóló tanulmánya bizonyítja. Az ismeretségükre vonatkozó első biztos nyomot Arany 1855 június 8-i levelében találjuk, a melyben azt írja Tompának, hogy pünkösdkor Pesten lévén, versei egyikét Kemény foglalta le a Pesti Napló számára. Nem lehetetlen azonban, hogy már előbb találkoztak, mert Arany ezelőtt is többször megfordult Pesten és összejött az ottani írókkal. Így fenn volt 1854 husvét keddjén (1854 április 22-i levele Tompához), a mikor Csengeryvel lépett bizalmas viszonyba. Csengery március 30-i levelének hangjából, a mit a Magyar Nép Könyve ügyében intézett Aranyhoz, nyilvánvaló ugyanis, hogy ekkor még nem igen állottak benső érintkezésben egymással. Kemény közvetlen környezetéhez tartozott Csengerynek és ez bizonyára sietett vele Aranyt megismertetni, mikor erre alkalma nyílt.

Az 1855 június 8-i levél óta mind többször találkozunk Kemény nevével Arany leveleiben és az ezekben tett megjegyzések hangja mutatja, hogy viszonyuk egyre bizalmasabbá válik. Arany Tomorihoz intézett 1856 február 10-i leveléből látjuk, hogy tartózkodik, sőt idegenkedik a pesti irodalmi köröktől és ugyanezen év június 23-án Csengery révén így

¹ Arany Hátrahagyott iratai és levelezése 117. levél.

² 1858 június 26-i levél.

üdvözli Keményt: »Köszöntsд nevemben b. Kemény Zsigmond urat és add át e verset.« Viszonyuk — úgy látszik — a nyár folyamán változott bensőbbé; Arany ekkor néhány napot Pesten mulatott és kevéssel ezután, augusztus 6-i levelében azt írja Tompának, hogy Keményt látogatóba várja. 1857 április 19-én már Kemény megbízásából fordul Tompához a Kemény által felvetett Zsebkönyv ügyében. 1858 márczius 16-i levelében Csengery által üdvözli Keményt, márczius 28-án pedig ezt írja neki: »Köszöntsд nevemmel b. Keményt és a többi »tudós urakat«.

Ugyanekkor azt látjuk, hogy Kemény is szívén viseli Arany sorsát: állandó érdeklődéssel kíséri életkörülményeit és más jóakaróival együtt azon van, hogy tanácsával, közbenjárásával elősegítse Aranynak helyzete megváltoztatására és javítására irányuló törekvéseit. Aranynak ugyanis ez időben már elviselhetetlenné lett a tanári pálya, a melytől mindenképen szabadulni akart. Kemény, Csengery, Eötvös és Deák — a ki szintén részt vett az irodalmi életben és Vörösmartyval való barátságát Aranyra vitte át — szóval Pest íróvilágának legjelentékenyebb képviselői mindent elkövettek, hogy lehetővé tegyék Aranynak Pestre, az irodalom középpontjába jövetelét, a mit nemcsak neki, hanem az irodalomnak is érdekében állónak tartottak. A mérsékelt irodalmi párt törekvéseit az ő személyisége, munkássága köré akarták összpontosítani. De hogy Arany Pestre jöhessen, mindenekelőtt megélhetést kellett számára biztosítani, a mi az akkori irodalmi viszonyok között nem ment nagyon könnyen. Az ügyben Csengery fejtett ki legnagyobb tevékenységet, de a többiek szintén jelentékeny szerepet játszottak azon körülmények megteremtésében, melyekkel Arany életének és munkásságának új szaka kezdődött. Arany mint szerkesztő akarta magát fenntartani. Keménynek — a mint Aranynak 1860 január 4-én Csengeryhez intézett leveléből kitűnik — erre nézve az volt a terve, hogy Arany barátai és jóakarói »összecsínálnának« bizonyos részvényt a vállalat első évei biztosítására. Nem az első eset, a mikor Kemény ily módon akart létrehozni egy olyan közérdekű vállalatot, a mely üzleti szempontból hasznot hajtó nem lehetett. Így tartotta megvalósíthatónak az Élet és irodalomban a reál-tudományok körébe vágó tudományos munkák és így a Hellén és római remekírók gyűjteményének az Újabb Nemzeti Könyvtár szerkesztőitől tervbe vett kiadását. Ő, a ki annyira ismerte az irodalmi viszonyokat, nem bízott abban sem, hogy másképen sikerülhet az Arany-féle folyóirat fenntartása. Már pedig tudatában volt annak, hogy az irodalom érdekében okvetlen szükséges egy kellő kritikával szerkesztett szépirodalmi folyóirat, még anyagi áldozatok árán is.

Mikor Arany elhatározza magát, hogy Pesten megtelepedik,

Csengery február 12-i levelében azt írja, hogy ő és Kemény rendkívül örvendenek elhatározásának nemcsak azért, mert így állandóan közelükben lehet, hanem mert szépirodalmi törekvéseik középpontja lenne. »Vörösmarty hatása — úgymond — kevesebb ismeret mellett is, nagy, igen nagy volt. S nekem mindig az volt a hitem, hogy nekünk jó szépirodalmi lap szerkesztőjére még nagyobb mértékben szükségünk van, mint kritikai lapra.« Megjegyzi azonban, hogy Eötvös és Kemény azon a nézeten vannak, hogy egy ilyen lap nem sok kilátást nyújt a szerkesztő fenntartására, míg ő és Deák hisznek a sikerben és remélik, hogy Arany neve biztosítja számára a közönség pártolását. Mikor később a vállalat kiadásának a módjáról van szó, Csengery Keménnyel és Deákkal együtt Heckenast ajánlatát tekinti legelfogadhatóbbnak. Kemény figyelme még a legcsekélyebb dologra is kiterjed, a mi Arany vállalkozásának sikerével összefügg. Így, a mikor ez lapengedélyért folyamodik, azt ajánlja neki, hogy hivatkozzék arra, hogy neve fordításokban a német közönség előtt sem ismeretlen. Arany azonban mellözi ennek a megemlítését. — Végre Arany jó ideig tartó huza-vona után 1860 második felében csakugyan felkerül Pestre, miután barátai fáradozásai némi eredményre vezettek : hogy valami biztos állásra is támaszkodhassék, megválasztatják a Kisfaludy-Társaság igazgatójának és megalakul a Szépirodalmi Figyelő. Az ehhez fűzött remények nem válnak be és az anyagi siker messze elmarad a vállalat jelentősége mögött. A Szépirodalmi Figyelő és utóbb a Koszorú sorsa tehát Kemény pessimismusának adott igazat. Kemény, a ki ez időben végkép felhagyni készült az irodalommal, közleményekkel nem igen támogathatta Arany folyóiratait. S így a Szépirodalmi Figyelőben csak utolsó szépirodalmi munkájából, a Zord időből találunk egy részletet mutatványképen Buda első gyásznapja címen.

Aranynyal való személyes viszonyuk azonban mind bensőbbé lett. Mindenesetre több rokon vonást látunk a két férfiú jellemében és lelkiéletében, a mi vonzotta őket egymáshoz. A 60-as évek folyamán állandó érintkezésben állanak. Arany 1860 december 16-i levelében azt írja Tompának, hogy mindenapos a Naplónál, Keménynél, a mi egyetlen recreatiója, esti sétái célpontja. És ez az érintkezés, ezek az esti séták hatással lehettek arra is, hogy Arany költészetének némely jellemvonását épen akkoriban látjuk kifejlődni, talán Kemény hatása alatt. Így lehetséges, hogy Buda halála és különösen Toldi szerelme tragikai felfogásában Kemény írói alkotásai és a vele folytatott eszmecsere voltak Arany ösztönzői.

Kiveszi részét Kemény a nemzeti művelődést szolgáló intézetek ügyének az előmozdításából is. E tevékenysége részben már az 50-es évek elejére visszamegy. Az önkényuralom

még az elnyomás napjaiban, ha nagy mértékben korlátozta is, nem tette teljesen lehetetlenné az Akadémia működését. És az Akadémia nemcsak a magyar tudomány, hanem a nemzeti szellem ápolására is sokat tett a mostoha körülmények között. A magyar tudományos törekvések az ő támogatásával, főképen az ő szakülésein jutnak nyilvánosságra. Kemény szerepet játszik az Akadémia ekkori életnyilvánulásaiban. A Szépirodalmi Lapokban olvassuk¹, hogy jelen volt az 1853 márczius 15-én tartott igazgatótanácsi ülésen és elnökölt a 14-i nyelvtudományi osztályülésen. Mikor pedig 1858 február 15-én az igazságügyi kormány az írói tulajdonjogról szóló 1847-i ausztriai törvény ügyében az Akadémiához fordul, ez egy Kemény elnöklése alatt megalakult bizottság útján teszi meg észrevételeit.² Majd midőn 1858 végén szabályai megerősítésével és újra szervezkedésével az Akadémia ügyei nagyobb lendületet vesznek és ez az akkori nemzeti mozgalom élére áll, Kemény tevékenysége is fokozódik. Az Akadémia munkásságában — úgy látjuk — különösen a dramaturgiai kérdések érdeklik és ettől fogva szinte állandóan ott látjuk a pályázó színdarabok bizottságaiban, a melyeknek rendszeren elnöke. Ő elnököl a Teleki-jutalom 1859-i bizottságában és ennek nevében ő közli az Akadémiával azt a határozatot, a mely szerint a pályázó művek között nem talált önálló becsüt, magát pedig nem érzi jogosítotttnak arra, hogy Teleki József végrendeletének idevonatkozó pontját értelmezze.³ Ebből a határozatból fejlett ki aztán az oly soká kísértett »szégyenparagaphus« kérdése. Az 1859 december 19-i nagygyűlésen Kemény az Akadémia egyik kitűnőségének, Szász Károlynak, az emlékeztető ünnepi, a kihez, a mint láttuk, őt magát is a legszorosabb személyes kötelékek csatolták.

1860–1875.

A 60-as évek kezdetére esik egy évtizedig tartó megbénítás után a Kisfaludy-Társaság föléledése. A társaság első teendői közé tartozott magát kiegészíteni és az újonnan megválasztott tagok között volt Kemény is. Az 1860 június 14-én Niklán tartott Berzsényi-ünnepélyen, a mely egyike volt azoknak az alkalmaknak, a miken a közhangulat feszültsége megnyilvánulást keresett, Kemény az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság képviselőjében jelent meg. A társaság munkálatai közül ekkoriban első sorban a magyar Shakspere-fordítás ügyét kísérte figyelemmel. Már 1853-ban, az Újabb Nemzeti Könyvtárról írt czikkeiben hangot ad Kemény a Shakspere első teljes magyar kiadására irányuló törekvéseknek. Ettől fogva ez az eszme több év óta foglalkoztatta a köréhez tartozó írókat és

¹ 1853. I. 22. és 23. sz.

² Angyal Dávid. A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle 1903., 322. szám, 16. l.

³ Szily Kálmán. A szégyenparagaphus. Adalékok 232. l.

a közülük való Tomori Anasztáz bőkezűsége teszi annak kivételét most is lehetővé. Arany 1858 november 26-i levelében a készülöben levő Shakspere-fordítás bírálóiról szólva Keményt ajánlja az egyik bíráló-bizottság tagjául.

Összeköttetésben állott Kemény egy felekezeti jellegű szervezettel, a Szent-István-Társulattal is, a mely a magyar katolicismus érdekeit az irodalom útján igyekezett érvényre juttatni. Kemény felekezeti elfogulatlanságának mindenesetre világos bizonyítéka ez. Danielik János kanonok, 1854-től alelnöke a társulatnak, vonta őt is abba bele épügy, mint Deákot és Eötvöst és a mikor 1858-ban, hogy az írókat megélhetéshez juttassa, az ő kezdeményezésére a társulat az Egyetemes Magyar Encyclopaediát indítja meg, Kemény is ott szerepel a munkatársak között. Danielikkal Kemény hosszú időn keresztül a legközvetlenebb személyes viszonyban állott és erős befolyással volt a nagytehetségű, de reactionarius hajlandóságú pap pályájára azzal, hogy az 50-es évek elején a nemzeti ügynek nyerte meg őt. Ettől fogva Danielik mint a Religio szerkesztője és később 1857-től mint a Pesti Napló munkatársa Kemény politikai irányának a támogatója.¹

Részvétet tanúsított Kemény egy olyan egyesülettel szemben, a mely a jótékony cél szolgálata mellett a magyar irodalom ügyét mozdította elő: a Magyar írók segélyegylete ez, melynek a megalapítására Pompéry kezdeményezésére Eötvös és gróf Károlyi István tettek legtöbbet. Kemény is közöttük volt azoknak a hazafiaknak, a kiket Károlyi 1861 február végén értekezletre hívott magához, a mikor az eszme hét esztendei fáradozás után a megvalósulás állapotába jutott.²

Ha a tárgyalt jelenségeken végigtekintünk, igazat kell adnunk Salomannak abban, hogy Keményt az 50-es évek mérsékelt irodalmi pártja fejének mondja. Természetes azonban, hogy Kemény vezérszerepéről szólva nem oly értelemben kell azt tekintenünk, mint a Kazinczyét, Kisfaludy Károlyét és Bajzáékét. E korban hiányzik a centralisatio, a mi azokban az időkben egyes írói köröket, egyes irodalmi áramlatokat túlnyomó uralomra juttatott. Itt csak a komolyabb irodalmi törekvések irányításáról lehet szó. El kell azonban ismernünk, hogy ebben a korban nem igen tett senki sem többet arra nézve, hogy az irodalom a nemzet érdekében betöltse hivatását, mint Kemény. De ő arra is ügyelt, hogy az irodalom még se legyen a politikai érdekek hordozója, hanem a művészet követelményeit is kielégítse. Kemény állandóan szívében hordta az irodalom javát és ő, a ki mindenben pessimista volt, remélt

¹ Szvorényi: Emlékbeszéd Danielik Jánosról. Akadémiai Emlékbeszédek VI. 11.

² Pallas Nagy Lexikona 12. köt. 52. l.

annak jövőjében, de arról is meg volt győződve, hogy ezt csak az írók és közönség együttes áldozatával lehet megteremteni. S mindezt ő valóban érdek nélkül tette. E korban az irodalmi munkásságra nem volt rá utalva, azt nem tekintette hivatásának és most már nem anyagi haszonért, sőt tán nem is írói dicsőségért dolgozott, mert belátta, hogy kora közönsége teljesen megérteni nem képes őt és népszerűséget nem várhat tőle.

Feltűnő, hogy az elnyomás korában, mikor a nemzet meg volt fosztva a politikai téren életnyilvánításai lehetőségétől, visszahatásképen virágzó társadalmi élet nem fejlődött nálunk, mert azt az életet, a mely a szűkkörű társaságokban, néhány írói és később politikai összejövetelben elszigetelten folyt, nem tekinthetjük annak. Némi fellendülés csak az 50-es évek legvégén és a 60-as évek elején észlelhető, mikor az erőre kapó hazafias felbuzdulás hatása alatt valódi magyar szalonélet van kialakulóban (Beksics). Kemény tekintélyes és kedvelt szerepet játszik az ekkori társaságokban és mint ezeknek jellegzetes alakja nem igen hiányzott az összejövetelekből. Állandó tagja annak a körnek, a melyhez rajta kívül Jókai, Irinyi, Pompéry, Pákh, Emődy, Gyulai és Deák tartoztak. E találkozások egyes szünetelésekkel már a 40-es évek vége óta folytak, s az irodalomban, különösen pedig a journalisticában is szerepet játszottak. Csengery költői eszméket is vetett fel alkalomadtán és Jókai tőle vette néhány beszélye anyagát.¹

Az írókat a társadalmi érintkezés útján közelebb hozni egymáshoz : volt céljuk a Tomori Anasztáz estélyeinek. Tomori 1856 február 6-iki levelében írja Aranyinak, hogy irodalmi estélyén meg fognak jelenni : Deák, Eötvös, Kemény, Jókai, Erdi, Berényi, Egressy, Bajza, Tóth Lőrincz, Mentovich, Szilágyi és Losonczy László. Tomori Aranyt is szeretné rávénni a megjelenésre és tudva azt, hogy ő ekkoriban minden irodalmi érintkezéstől visszavonta magát, azzal akar reá hatni, hogy Deák, Eötvös és Kemény nagyon várják. De minden sürgetés hiábavaló ; Arany nem jelenik meg és azzal menti ki magát, hogy egy idő óta nem örömet megy emberek közé és a nála nagyobbak ragaszkodását mindig szemrehányás gyanánt veszi.² E tartózkodás tehát mutatja, hogy Arany ekkor még nem állott ezzel az állattal bizalmas viszonyban; holott nemsokára legjobb barátai belőle kerülnek ki. E találkozások jelentőségére elég megemlíteni azt, hogy ezek alkalmával született meg a magyar Shakspeare, a melynek Tomori volt a maecenas.

Ez időben kezdődnek meg a kevésbbé irodalmi jellegű Bezerédy István-féle összejövetelek, a melycknek Keményen

¹ Tóth Lőrincz. Jubiláris visszaemlékezések.

² Hasonló értelemben ír 1856 február 10-én Tompának is. Budapesti Szemle 71. kötet.

kívül Deák és később Arany a legnevezetesebb résztvevői. Nem szűnnek meg ezek Bezerédj halálával sem, mert özvegye továbbra is gyakran látja magánál vendégül az akkori politikai és irodalmi kitűnőségeket, s Deák ekkori visszavonultságában csak az ő ebédjeivel tesz kivételt. Egyike ez a magyar szalon-élet megteremtésére irányuló legsikerültebb kísérleteknek, melyek az 50-es évek végétől a kiegyezésig a közélet hiányát pótolták.

Beksics említi Csekolics grófné estélyeit, a melyek feladata lett volna az 50-es évek végén az írókat összehozni az aristokrátiával. Ez az igyekezet azonban nem sok sikerrel járt. A főrangú urak ugyanis csak hazafias tüntetésből pajtáskodtak az írókkal, nem pedig lelki szükségből, mint az Franciaországban és másutt történik. Egyszer Kemény is megjelent a találkózón Danielik társaságában; de mivel a fraternizálás — a mint az ott uralkodó modort Falkhoz intézett levelében nevezi — az írókra nézve méltatlannak látta, azontúl távol tartotta magát tőle, ámbár e miatt több oldalról neheztelést vont magára.

Nevezetes találkozóhely volt az 50-es évek második felében az Angol királynő, a hol Deák és Kemény szállása volt. Kívülök főképen Királyi, Danielik, Csengery, Gyulai, általában a Pesti Napló köréhez tartozó személyek szoktak itt főképen politikai megbeszélések céljából összegyűlni, kikhez különösen utóbb Deák politikai barátai csatlakoztak. Élénk élet folyt a Napló szerkesztőségében is. Kemény, a ki a szerkesztés kicsinyes teendőivel nem igen törődött, szórakozás kedvéért járt be oda, hogy ott megforduló ismerőseivel találkozassék.

A 60-as évek elejével Kemény írói pályája tulajdonképen véget ér. A Zord idő megjelenése után mint alkotó költő többé nem lép már elénk, mert élete végső éveiből származó drámai töredékének inkább csak psychopathologicus jelentőséget tulajdoníthatunk. Majd a politikai elfoglaltság, majd a nemzet jövője fölött érzett kínzó balsejtelmektől zaklatott lelkiállapot, később a rajta mindjobban elhatalmasodó ernyedtség tartják vissza az írói alkotástól.

Az íróknak, különösen a mérsékelt irodalmi párthoz tartozóknak nagy részénél, — ha más okokból is — a Kemény írói pályájában beálló változáshoz hasonló jelenséget látunk. A 60-as évek elejétől Salamon szerint az irodalmi Deák-párt politikai Deák-párttá válik, melynek körében a politika cnyomja az irodalmat. Kemény lapjának kritikusan közül Salamon 1860-tól kezdve politikai cikkeket ír, hasonlóképp Gyulai is több vezércikkkel és fejtegetéssel szól bele a kiegyezési tárgyalásokba. Greguss megválk a laptól, mert azt hiszi, hogy Kemény rossz véleménynyel van felőle és Keménynek büszkesége nem engedi, hogy tévedését eloszlassa.¹ Van idő,

¹ Kemény levele Falkhoz, Beksics 263. l.

a mikor a Naplóból épügy, mint a többi hirlapokból az irodalmi rész, a tárcza szinte teljesen kiszorul és. Arany lapjaiban talál menedéket. Ezt a jelenséget bizonyos elégtelenséggel állapítja meg Salamon Kemény Zord idője bírálatában: »Politikai lapjaink megszűntek az ízlés és irodalom ügyeiről komolyan, tüzetesen szólani, megszüntették ilynemű tárczajokat azon okból, vagy ürügy alatt, hogy a politikai események tetemesen nagyobbított íveiken sem találnak tért«. ¹

Kemény azonban, ámbár a szépirodalmi munkásságnak búcsút mondott, az irodalom iránti érdeklődését, az irodalmi élettel való kapcsolatát most is megtartja. Az írókkal sűrű érintkezésben áll. Közöttük van azoknak, a kiket Deák Toldy kezdevényezésére és sürgetésére összehív 1863 első hónapjaiban Vörösmarty munkáinak a kiadása ügyében, hogy Gyulaif bízza meg Toldy mellőzésével a költő életrajzának a megírásával. Résztvesz Kemény a Kisfaludy-Társaság működésében, a hol 1864 február 6-án foglalja el székét Vörösmarty fölött tartott emlékbeszédével. Az írói körökkel való összeköttetését, előttük való tekintélyét leginkább mutatja, hogy a társaság Eötvös után 1866-ban elnökévé választja, holott nyilvánvaló volt, hogy az írói tevékenységről teljesen letett ekkor már. S ő valóban nagy érdemeket szerzett e tisztségben és ezek közül első sorban azt kell kiemelni, hogy szépirodalmi intézetünket az ebben az időben fenyegető anyagi válságból az ő eszélyessége és körültekintése mentette ki. Betegsége miatt azonban tényleg csak három éven át vezethette a társaság ügyeit², de névleg 1872-ig megmaradt elnökének.

Vezető szerepben látjuk Keményt az Akadémiában is, a mely 1867-ben igazgató-tanácsa tagjául választja őt. Még az 1867—70. években is elnöke a Teleki-jutalom bizottságának, Mint az akadémiai darabok bírálója, mennyire érdeklődik a feltűnő tehetségek iránt, abból is kitűnik, hogy Rákosi Jenőt, a kinek Régi dal régi gyűlölségről cz. darabját bírálta, 1867-ben meghívta a Pesti Napló munkatársának, nem annyira azért, hogy foglalkoztassa, mint inkább, hogy független helyzetet nyújtson neki.³

Élete utolsó éveiben, midőn a nemzet már felejtteni kezdi Keményt, a kit különben sohasem méltányolt igazi értéke és nagy szolgálatai miatt, az írók szüntelenül benső részvétellel kísérik az élőhalott szomorú sorsát. S ez érthető. Az érzékeny költői lélek foghatta fel leginkább, hogy mily keveset adott meg az élet a boldogságra törekvő Keménynek, s ezért a kielégítetlen

¹ Dramaturgiai dolgozatok. II. köt. 457. l.

² Még 1870 elején is nyilatkozatot tesz közzé a Kisfaludy-Társaság pénztára ügyében (Pesti Napló 1870: 22., jan. 28.)

³ Szinnyei: Magyar Írók (Rákosi). — Beöthy Zs. tudomása szerint mindjárt az Aesopus után.

vágyaktól zaklatott léleknek íróársai már előbb is valami fájdalmas gyengédséggel igyekeztek helyzetét a világban elviselhetővé tenni. Megkapó kifejezése ennek Gyulai emlékbeszéde, mely egy a résztvevő szív mélyéből fakadó szép elegia.

*

Íme a mozzanatok egész sora Kemény életéből és működéséből, melyekben ő mint az irodalmi élet összetevője és eredője tűnik élénk. Sikerült-e megközelíteni célomat, annak a megítélésére nem én vagyok hivatva. Magam is jól tudom azonban, hogy dolgozatom nem nyújt elég határozott képet arról a kérdésről, melyet megvilágítani óhajtottam. Ennek pedig tán az a fő oka, hogy az egyén és összeség életének az elemei nem szövődnek szervesen egymásba és így nincs meg az egyes vonásokban az az életteljesség, a mi nélkül legfeljebb széteső vázát alkothatjuk meg a valóságnak. Mentségül szolgálhat azonban némileg az a körülmény, hogy amint a legtöbb más tekintetben, úgy ebben is a Keményre vonatkozó adataink hiányosak. Ezért gyakran nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk az oly természetű tényeknek, melyeket a jellemző részletek bőségében nem is lenne szabad figyelemre méltatnunk. De ha mindamellett kísérletemből kitűnik, hogy Keményt az egykorú irodalmi viszonyok jóval több oldalról határozták meg, mint a hogy emlegetni szokták, másrészt pedig, hogy irodalmi életünk több, nem csekély jelentőségű, alakulásában számolnunk kell Kemény részességével, akkor a szempont, a mely szerint pályáján áttekintettem, nem volt egészen igazolatlan.

PAIS DEZSŐ.